
ԷԶԵՐ ԼԵՅԱՅԱՅԵՐԻ ՊԱՏՍՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

ՂԱՎԻԹ ԿՈՆԲԱՅԱ

(Վարչավա)

Լեհ-հայկական հարաբերությունները բացառիկ տեղ ունեն Լեհաստանի հետ աշխարհի տարբեր ազգերի ունեցած կապերի պատմության մեջ:

Իններորդ դարը համարվում է լեհ-հայկական կապերի սկիզբը: Հենց այդ ժամանակից հայերը բնակություն են հաստատել լեհական հողում: Նախկինում հայեր եղել են միայն Կամենեց-Պոդոլսկում, Գալիցիայում և Վլադիմիրում: Լեհերը բարյացակամ էին տրամադրված իրենց հողում հայերի բնակեցմանը: Լեհ իշխանները հաճախ հենց իրենք էին նրանց հրավիրում: 1256թ.՝ Լվովի հիմնադրման ժամանակ, իշխան Պավել Գալիցկին հայերին առաջարկում է բնակվել նորաստեղծ քաղաքում՝ նրանց տալով քաղաքի հյուսիսային մասի իշխանությունը:

Ամբողջ XII դարը հայերի համար եղավ լեհական հողերում բնակեցման ժամանակաշրջան: Հատկապես այդ ժամանակ են ձևավորվում հայկական թաղամասեր Գալիցիայում, Կամենեց-Պոդոլսկում, Վլադիմիրում և Լուցկում, որը համարվում էր հայերի կրոնական կենտրոնը: Հայ-լեհական հարաբերությունները բուռն զարգացում են ապրում տասնչորսերորդ դարում՝ ի մասնավորի Կազիմեժ Մեծի կառավարման տարիներին (1333-1370): Թագավորը հայերի բնակեցման գործընթացը կազմակերպեց երկրի տնտեսական զարգացմանը զուգընթաց: Նրա օրոք հայկական երկու կարևոր կենտրոնները՝ Կամենեց-Պոդոլսկը և Լվովը, զգալի արտոնություններ ստացան: Ստեղծվեց սեփական ավագանու խորհուրդ, որը կարող էր լուծել հայերի միջև ծագած տարբեր տեսակի վեճերը: Այն բաղկացած էր տասներկու դատավորից, որոնց գլխավորում էր վոյտը (գյուղապետը): Այդ արտոնությունները պահպանվեցին նաև նրան հաջորդողների՝ Վլադիսլավ Յագելլոնի և Ջիգմունդ Ավագի ժամանակ: Ավելին, վերջինս 1519 թ. Պյոտրկովի Մեյմում հաստատեց Լվովի հայերի Օրենսդրությունը: Դրանով իսկ հայերը փաստորեն Լեհաստան տեղափոխեցին իրենց սեփական օրենքները, որոնք իրավական բազա դարձան Ռեչպուսպոլիտայի հայկական դատական պրակտիկայի համար: Ըստ էության այն տարածում ստացավ նաև Լեհաստանում գործող հայկական մյուս համայնքներում: Իսկ դա նշանակում է, որ լեհահայերը ղեկավարվում էին իրենց հեռավոր հայրենիքից բերված հայկական օրենքներով: Դա մեծապես նպաստեց հայերի՝ Լեհաստան գաղթելու գործընթացին: Տասնչորսերորդ դարում լեհական տարածքում հայտնվեցին այնպիսի գյուղեր, որտեղ բնակվում էին բացառապես հայեր: XVI դարում ուժեղացավ հայերի արտագաղթը դեպի Լեհաստան Բալկանների և Կովկասի վրա թուրքերի հարձակման հետևանքով: Հորման Դեյվիսի տվյալների համաձայն՝ Լեհաստանի սահմաններում բնակվող հայերի թիվը այն ժամանակ հասնում էր 10 000-ի:

Հայկական նոր գաղթավայրեր հայտնվեցին Բարում և 1586 թ. Յան Չամուստի հիմնած Չամուստ ամրոցում, որտեղ ևս հայերին իրավունք տրվեց ստեղծելու քաղաքային կառավարման առանձին օրգան և դատարան: Լեհաստանում հայերի

բնակությանը նպաստում էր երկու կարևոր գործոն. ա) Հայաստանի քաղաքական ծանր կացությունը և բ) Լեհաստանի տնտեսական և մշակութային զարգացումը: XVII և XVIII դարերում նոր գաղութներ հայտնվեցին Բալթում, Կուտերում, Մոհիլում և Ռաժնովում: Մինչև XIX դարը հայերը բնակություն հաստատեցին նաև լեհական այլ քաղաքներում՝ Գդանսկ, Կրակով, Լյուբլին և Պլոցկ: Մակայն այդ քաղաքներում նրանք չունեին նույնախի ինքնավարություն, ինչպիսին ունեին հայկական մյուս գաղթօջախներում: XIX դարում, երբ Լեհաստանը կորցրեց իր անկախությունը՝ ենթարկվելով քաղաքական և տնտեսական լուրջ փոփոխությունների, հայերը նույնպես կորցրին իրենց ինքնավարությունը: Նրանցից շատերը լքեցին Լեհաստանի սահմանները՝ մեկնելով Արևելյան Հայաստան (1828-ից հետո այն գտնվում էր Ռուսաստանի իշխանության տակ), Ադրբեջան, Վրաստան և Ռուսաստանի խորքերը, ինչպես նաև աշխարհի այլ երկրներ (ԱՄՆ, Ֆրանսիա, Մեծ Բրիտանիա):

Լեհաստանում բնակվող այլ ազգերի հետ համեմատած՝ հայերը մշտապես աչքի են ընկել իրենց առևտրական ձիրքով: Առևտուրը կարևոր գործոն էր հայ-լեհական կապերի հաստատման և Լեհաստանում հայկական գաղթօջախների ստեղծման համար: Դրան նպաստում էր և այն հանգամանքը, որ Լեհաստանը հենց սկզբից գտնվում էր տարանցիկ և հեռագնա առևտրի խաչմերուկում: Արդեն տասներորդ դարում նրա տարածքով էր անցնում Արևմուտքից մինչև հին Ռուսիա և Արևելք ձգվող առևտրական ուղին: Տասներկուերորդ դարից Լեհաստանի և Արևելքի (Կովկասի, Պարսկաստանի, Թուրքիայի, Արաբիայի, Սիրիայի, Եգիպտոսի, Հնդկաստանի) միջև առևտրական միջնորդի դերը սկսեցին ստանձնել հայերը: Լեհական կառավարությունը բարձր էր գնահատում նրանց այդ դերը: Հայերը իրենց ծագման շնորհիվ լավ գիտեին արևելքի երկրների մտածելակերպը, հակումները, պահանջները: Հայ վաճառականության վարկն ավելի մեծացավ հատկապես 16-18-րդ դարերում՝ այսպես կոչված «արտիստական ճաշակի օրինետալացման» ժամանակաշրջանում: Այդ ընթացքում մեծ հետաքրքրություն առաջացավ արևելյան հագուստների, գեքի, թանկարժեք իրերի նկատմամբ: Այդպիսի մոլությունների հակված էին հիմնականում երկրի ղեկավարները, մագնատները, հարուստ ազնվականությունը և քաղաքային ընտրանին: Լեհաստանից մինչև Կովկաս ճանապարհը անցնելու համար վաճառականները սովորաբար օգտվում էին արդեն գոյություն ունեցող առևտրական ուղիներից: Կասկածից վեր է, որ այդ ուղիները ձևավորվել էին հիմնականում հայերի շնորհիվ:

Արևելքի հետ առևտրական կապերի ամրապնդման գործում կարևոր դեր ուներ հատկապես Գդանսկը, որտեղ նույնպես հաստատվել էին բազմաթիվ հայեր:

Տասնյոթերորդ դարի կեսերին արևելյան ապրանքների նկատմամբ պահանջարկի կտրուկ մեծացման հետևանքով Լեհաստանում մեծ թափով սկսեց զարգանալ արևելյան ոճ ունեցող իրերի արտադրությունը: Ստեղծվում էին գորգեր, վրաններ, զարդեղեն և համանման այլ ապրանքներ: Լվովում՝ արհեստների ամենամեծ կենտրոններից մեկում, նույնիսկ գոյություն ուներ մանուֆակտուրա, որը ստեղծվել էր հիմնականում հայ ասեղնագործողների, մորթագործների, զինագործների, կաշեգործների, ոսկերիչների արհեստանոցների հիման վրա: Բացի տնտեսական ոլորտից՝ հայերը աչքի էին ընկնում նաև երկրի պաշտպանության, դիվանագիտության և մշակույթի տարբեր ոլորտներում:

Տասնչորսերորդ դարից սկսած մինչև Ռեչպոսպոլիտայի անկումը հայերը գործում մասնակցություն են ունեցել զինվորական համակարգում. նրանք 1410 թ. մասնակցել են Գրունվալդի (երկու հայկական վաշտ), 1444 թ.՝ Վարնայի (հայկա-

կան ֆորմացիա), 1683 թ.՝ Վիեննայի (5 հազար հայ) ճակատամարտերին, ինչպես նաև մյուս կարևոր մարտերին:

Յան III Սոբեսկին, բարձր գնահատելով Լեհաստանին հայերի մատուցած ծառայությունները, ելքեր էր փնտրում թուրքական լծից հայերի ընտանիքներին ազատագրելու ուղղությամբ: Ինչ-ինչ հանգամանքների պատճառով, ցավոք, այդ մտադրությունը ի կատար չածվեց, չնայած այն բանին, որ արդեն իսկ ձեռնարկվել էին առաջին քայլերը: Թագավորը շատ շուտով կնքեց իր մահկանացուն, իսկ նրա հետնորդները ոչինչ չարեցին այդ ուղղությամբ:

Ընդհանրապես հայերը աշխարհում ճանաչված էին որպես լեզուներ իմացող, հետաքրքրասեր ու հմուտ մասնագետներ: Շնորհիվ այդ հատկանիշների՝ Լեհաստանում նրանք կարողանում էին իրենց դրսևորել ոչ միայն տնտեսության մեջ ու մշակույթում, այլև պետական ու դիվանագիտական ծառայության ասպարեզում: Հայերի դիվանագիտական հմտությունները լավագույնս դրսևորվել են Լեհաստանի և արևելյան մի շարք երկրների միջև դիվանագիտական կապեր հաստատելու գործում: Արևելքում դիվանագիտական ծառայության մեջ ամենանշանավոր դեմքը եղել է Գժեգոժ Հայր (1415 թվականին մասնակցել է թուրքական սուլթանի պաշտոնական դիվանագիտական առաքելությանը): Ճանաչված դիվանագետներից են եղել նաև Սեֆեր Մուրադովիչը՝ Սերբկովիչների տոհմից, Յան Իվաչկևիչը, Քշիշտոֆ և Ջարարիաշ Պետրովիչները, Յան Տարասևիչը, Սուլեյման Կոնստանտինը, Գժեգոժ Արտակովիչը և Թոմաշ Աբրահամովիչը: Լեհաստանում աչքի ընկած մեծ դեմքերից է եղել Մուրադովիչը, որը թագավորական պալատին գորգեր էր մատակարարում: Նրան 1601 թվականին Ջիզմունտ III Վազան ուղարկեց Պարսկաստան՝ ճանապարհորդության, որը տևեց ավելի քան երեքհարյուր օր: Թագավորը բարձր գնահատեց այդ ուղևորությունը և Մուրադովիչին տվեց *“servior ac negotiator”* տիտղոսը, որը նրան ազատում էր դատարանի իրավասությունից և տալիս անսահմանափակ իրավունք՝ արքայական պալատը արևելյան ապրաքներով մատակարարելու գործում: Լեհ թագավորները մեծ վստահություն ունեին Սերբկովիչների տոհմի հանդեպ: Ջիզմունտ III-ի թագավորության ժամանակ Ստեփան Սերբկովիչը կատարում էր դիվանագիտական ծառայություններ Օսմանյան նավահանգրստում, որից հետո դարձավ Վլադիսլավ IV-ի քարտուղարը: Նրա եղբայրը՝ Քշիշտոֆը, աշխատում էր Թուրքիայում Լեհաստանի դեսպանատանը:

Այդ նույն տարիներին արքայական գրասենյակի արևելյան լեզուների թարգմանիչը Պյոտր Սերբկովիչն էր:

Դիվանագիտության ասպարեզում հայերի ակտիվությունը հանգեցրեց այն բանին, որ XVI-XVII դարերում նրանց համարում էին Ռեչպուսպոլիտայի արևելյան հարցերի հիմնական մասնագետներ:

Որպես առևտրաշահ քաղաք Լվովում ստեղծվել էր քաղաքային թարգմանչի պաշտոն, որը վարել են բացառապես հայերը:

Մինչև XVII դարը հայերը Լեհաստանում ամեն կերպ ձգտում էին պահպանել իրենց ազգային մշակույթը, ավանդույթներն ու լեզուն: XVII դարից սկսած՝ հայկական ազնվականության շրջանում սկսվում է լեհացման (ուժացման) գործընթացը: Չնայած դրան՝ հայերի մշակույթը և արվեստը բավականին զարգանում են լեհական հողում: Չարգանում է եկեղեցական և աշխարհիկ հայկական շինարարությունը: Հայերի ձեռքի գործն է Լվովի Մայր տաճարը, որը համարվում է ամբողջ Արևելյան և Հյուսիսային Եվրոպայի ամենագեղեցիկ կառույցներից մեկը: Աշխարհիկ կառույցների ամենացայտուն օրինակներից են քարե շինությունները, որոնք առանձնանում էին երեսպատման հմուտ վարպետությամբ: Բացի այդ՝ հայերը

գրադվում էին նաև ոսկու մշակմամբ, ոսկերչությամբ, գորգագործությամբ, մանրանկարչությամբ: Հայտնի ոսկերիչ էր Լվովցի Պետրոսը, որի համար Յան III Սոբեսկին արքայական պալատում արհեստանոց բացեց: Մանրանկարիչների մեջ առանձնանում էր Գժեգոժը՝ Լվովից, Մինասը՝ Տոկամից, և Լազարը՝ Բամբերդից:

Հայ ազնվականները իրենց աշխատասիրության և շրջահայացության շնորհիվ Լեհաստանում զգալի կարողություններ կուտակեցին: Նրանք պատերազմական դժվար ժամանակաշրջանում բազմիցս օգնել են թագավորական գանձարանին: Օրինակ՝ Վլադիսլավ IV-ի օրոք լվովցի ազնվական Ավետիք Բերնատովիչը թագավորին պարտք է տվել 100 հազար դուկատ:

Հայերը շատ լուրջ էին մոտենում կրթությանը: Համարյա յուրաքանչյուր եկեղեցու շուրջ ստեղծվում էին ծխական դպրոցներ: Նրանց ծրագրի հիմքը ազգային մշակույթն էր: Ստեղծվում էին նաև երիտասարդական եղբայրություններ, որտեղ բարեկրթության դասեր էին անցնում, ձեռք բերում հնարավոր թշնամիների դեմ պայքարելու կարողություն, սովորում մեծերի հանդեպ հարգանք: Հայերը մուտք ունեին Յագելոնյան համալսարան և Ջամոստի ակադեմիա: Այդ հաստատությունների շատ պրոֆեսորներ հայկական ծագում ունեին:

Մշակույթի բնագավառում հայերի գործունեության մի ճյուղ էլ թատրոնն էր: Նրանք այդ ասպարեզում հազարամյակների փորձ ունեին, որն ընդհատվել էր Հայաստանը մահմեդական լծի տակ ընկնելուց հետո (իսլամը խիստ արգելում է թատերական գործունեությամբ զբաղվել): Քանի որ Լեհաստանում հայերը կարող էին ազատորեն շարունակել իրենց ավանդույթները, ուստի XVII դարում Լվովում ստեղծվեց հայկական թատրոն, որը, կրելով եվրոպական ինչ-ինչ ազդեցություն, այնուամենայնիվ շարունակում էր հայրենական ավանդույթները:

Հայերի մշակութային կյանքում բացառիկ կարևորություն է ունեցել գիրքը: Պատերազմների, արհավիրքների ժամանակ նրանք գրքերը թաքցնում էին գետնի տակ, իսկ թաքստոցի մասին տեղեկությունները փոխանցվում էին սերնդեսերունդ: Գիրքը նրանց համար ազգային մասունք էր: Հայերը զբաղվում էին նաև գրչության արվեստով: Գալով Լեհաստան՝ նրանք իրենց հետ բերեցին թանկարժեք բազմաթիվ ձեռագրեր, իսկ տեղում ստեղծեցին շատ ու շատ նորերը:

Լեհահայերից շատերն աչքի են ընկել նաև գիտության ասպարեզում, մեծապես նպաստել Լեհաստանում գիտության ու մշակույթի զարգացմանը: Այդ տեսակետից առանձնապես մեծ է ականավոր գրականագետ Յոզեֆ Բարտոլոմեյ Ջիմորովի, Շիմոն Շիմոնովիչի, լեհաստանի ազգային մշակույթի հանձնաժողովի քարտուղար Գժեգոժ Պիրամովիչի և Յուլիուշ Սլովացկու խաղացած դերը. վերջինս հայ էր մոր կողմից:

Լեհաստանի գիտության ու մշակույթի զարգացման գործում լեհահայերի խաղացած դերի մասին խոսելիս անհնար է չնշել 1902 թվականից Լվովի միտրոպոլիտ, արքեպիսկոպոս Յոզեֆ Թեոդորովիչի, նկարիչներ Աֆենովիչի, Անտոնի Ստեֆանովիչի, ինչպես նաև ճանաչված դրամատուրգ Իգնատի Նիլուֆորովիչի անունները:

Լեհաստանի կյանքում հայերի խաղացած կարևոր դերի անուղղակի վկայություն է և այն փաստը, որ մինչ այժմ լեհերենում գործածվում են հայերի կողմից ներմուծված արևելյան փոխառություններ, օր.՝ կաշտան (շագանակ), դիվան (գորգ), ֆիլիժանկա (բաժակ), տորբա (պայուսակ), ռումակ (ձի), բազար (շուկա) և այլն:

Ցավոք, Ռեչպոսպոլիտայի անկումը բացասաբար անդրադարձավ նաև լեհահայերի վրա, որովհետև անկումն ապրեց տնտեսությունը, կանգ առավ առևտուրը,

ուստի հայերից շատերն արտագաղթեցին այլ երկրներ, իսկ ոմանք էլ, լինելով ձեռներեց ու շրջահայաց մարդիկ, հարմարվեցին նոր պայմաններին, սկսեցին զբաղվել հողագործությամբ՝ գնելով և իրենց ձեռքում կենտրոնացնելով հսկայական հողային տարածքներ Ստանիսլավովի մոտակայքում, Կոլոմիում, Կուտերում, Շնայ-լիմում, մինչև Բուկովինա:

I և II աշխարհամարտերի միջև ընկած ժամանակահատվածում անցկացված մարդահամարի տվյալների համաձայն՝ Լեհաստանում այլևս հայեր չէին ապրում, բայց դա ճիշտ չէ, որովհետև նրանք, ունենալով կաթոլիկական դավանանք և խոսելով լեհերեն, գրանցվել էին որպես լեհ: Մինչդեռ պարզվում է, որ նրանց թիվը հասնում էր առնվազն 5000-ի, և պատկանում էին հիմնականում կալվածատերերի, բուրժուազիայի, մտավորականության և մանր կալվածատերերի դասին: Դա նշանակում է, որ նրանց դիրքը հասարակության մեջ բավականին բարձր էր: Այդ առումով նրանք հաճախ համեմատվում էին գերմանացիների հետ՝ որպես ավելի քիչ ասիմիլացված խմբի:

Ամփոփելով վերը ասվածը, կարող ենք եզրակացնել, որ թեև լեհահայերը որպես ազգային փոքրամասնություն, բնականաբար, չէին կարող ազդել Լեհաստանում տեղի ունեցող պատմական գործընթացների վրա, բայց և այնպես զգալի դեր են խաղացել այդ երկրի տնտեսական ու գիտամշակութային կյանքում: Լինելով Լեհաստանի հետ քաղաքական ու պետական անմիջական առնչություն չունեցող հեռավոր երկրից եկած մարդիկ՝ լեհահայերը իրենց նոր հայրենիքում ընդհանուր առմամբ դրսևորել են հասարակայնորեն միանգամայն դրական վարքագիծ՝ ձեռներեցություն, աշխատասիրություն, երկրի նկատմամբ նվիրվածություն ու հավատարմություն, ըստ այդմ լեհերի կողմից արժանացել են հանդուրժողական, եթե չասենք ջերմ վերաբերմունքի: Եվ բնավ պատահական չէ, որ հասարակական կարծիքում նրանց նկատմամբ չեն արմատավորվել բացասական կարծրատիպեր, և եթե փորձենք ամենասեղմ ձևով բնութագրել նրանց, ապա կարելի է ասել՝ նրանք եղել են «լեհ ազգի սուրբնոսներ»: Բոլոր ժամանակներում խաղալով Լեհաստանի և արևելյան երկրների միջև միջնորդի դեր՝ տարբեր ժամանակաշրջաններում նրանք դա իրականացրել են տարբեր ձևով՝ ելնելով տվյալ շրջանի պատմական պահանջներից ու առկա պայմաններից:

Վերջում հարկ է նշել, որ պատմական ինչ-ինչ հանգամանքների պատճառով նախ՝ համեմատաբար անբավարար է ուսումնասիրված լեհահայոց պատմությունը, երկրորդ՝ Լեհաստանում աչքի ընկած ականավոր դեմքերը բավարար չափով չեն ներառված հայոց պատմության մեջ: Դրա լավագույն վկայությունն է այն փաստը, որ լեհահայերը չեն ընդգրկված նույնիսկ հայկական սիյուռքի պատմության մեջ և մայր Հայաստանի՝ սիյուռքում աչքի ընկած անվանի հայերի ցանկում:

Օգտագործված գրականություն*

Քարանովսկի Բ., Նախկին Լեհաստանում մինչև տասնութերորդ դարը արևելքի մասին իմացություն, Լոճ, 1950:

Քարաչ Ս., Հայոց պատմության ուրվագծեր, Տարնոպոլ, 1869, Նշանավոր հայերի կենսագրությունները Լեհաստանում, Լվով, 1856:

Քալգեր Օ., 1519 բվականին Ջիզմունտի կողմից հաստատված հայերի կարգավիճակը, Լվով, 1910:

Չալեսկի Տ., Լեհաստանի հայ հոգևորականների կենսագրական բառարան, Կրակով, 2001:

Չակչևսկա-Գուբասովա Մ., Հայկական քաղաքական հայացքները XVII և XVIII դարերում, «Լյուբլինի ամսագիր», XV հատոր, Լյուբլին, 1973, **նույնի՝** Հայաստանի պատմություն, Վրոցլավ-Վարշավա-Կրակով, 1990, **նույնի՝** Հայկական թաղամասի կազմակերպումը Չամոստում՝ XVI-XVIII դարերում, Լյուբլին, 1963, **նույնի՝** Հայերը նախկին Լեհաստանում, Լյուբլին, 1982, **նույնի՝** Չամոստի հայերը և նրանց դերը XVI-XVIII դարերում Լեհաստանի և Արևելքի միջև մշակույթի և առևտրի գործում, Լյուբլին, 1965:

Կաչորովսկի Բ., Հին Լվովի հուշարձանները, Վարշավա, 1975:

Մանկովսկի Տ., 1601 թվականին ճանապարհորդություն դեպի Պարսկաստան գորգի հետևից, «Արևելագիտական ամսագիր», 18-րդ հատոր, Կրակով, 1951:

«Երեք հաղորդագրություն 18-րդ դարի առաջին կեսին դեպի մուսուլմանական արևելք լեհական ճանապարհորդություններից (Սեֆեր Մուրադովիչ Հայի հաղորդագրությունից..., Ջիզմունտ III-ի դեսպանական հաղորդագրությունից..., Թուրքական ճանապարհի հաղորդագրությունից (1640)», Ընտրությունը, նախաբանը, տեքստերի պատրաստումը՝ Ադամ Վալաշեկի կողմից, Կրակով, 1980:

Սմիրնով Յ., Լվովի հայկական Մայր տաճարը՝ հանձնված հավատացյալներին, «Հայկական մշակութային ընկերության տեղեկագիր», 24/25, Կրակով, 2001:

Ստոպկա Կ., Հայերը Լեհաստանում նախկինում և հիմա, Կրակով, 2000:

ДАВИД КОЛБАЯ (Варшава) — *Страницы из истории польских армян.* —

На основании ряда исторических данных в статье показаны участие и роль польских армян как своего рода “субэтноса польской нации” в общественной, экономической, научной, культурной жизни Польши.

* Օտար լեզվով տրված աղբյուրները թարգմանված են հայերեն: